

Anadolu'da Nazar İnanç: Halk Hekimliğinde Tanı ve Korunma Pratikleri*

Belief in the Evil Eye in Anatolia: Diagnostic and Preventive Practices in Folk Medicine

Deniz Güçlüⁱ

ⁱDr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi Kartepe Turizm Meslek Yüksekokul, <https://orcid.org/0000-0001-7040-4068>

ÖZ

Bu çalışma, Anadolu halk inanç sistemi içerisinde tarihsel süreklilik gösteren nazar olgusunu halk hekimliği bağlamında tanımlayıcı (narratif) bir derleme yaklaşımıyla ele almaktadır. Nazar, çoğunlukla kıskançlık, hayranlık ya da kötü niyetle ilişkilendirilen bakışların insan veya nesnelere üzerinde olumsuz sonuçlar doğurduğuna inanılan kültürel bir açıklama biçimi olarak tanımlanmaktadır. Anadolu'da yaygın biçimde kabul gören bu inanç, halk hekimliği pratikleri içerisinde hastalık nedeni olarak algılanan durumların tanımlanması ve bu durumlara yönelik geliştirilen geleneksel uygulamalarla ilişkilendirilmiştir. Bu derlemede, nazara atfedilen rahatsızlıkların yerel terminolojisi ile bu rahatsızlıklara yönelik tanılama, korunma ve arındırma amaçlı uygulamalar literatür temelinde incelenmiştir. Kurşun dökme, dua okuma, muska hazırlama, üzerlik otu yakma ve nazarlık nesnelere kullanımı gibi pratikler; ritüel yapıları, sembolik anlamları ve kültürel işlevleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. İncelenen çalışmalar, nazarın Anadolu kültüründe yalnızca bireysel bir inanış değil, aynı zamanda kolektif bir tehlike ve sağlık algısının parçası olarak varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Bu çalışma, halk hekimliği, folklor, din antropolojisi ve tıp tarihi alanlarında yayımlanmış akademik literatürü karşılaştırmalı biçimde ele alarak, nazar olgusunun Anadolu kültüründeki sürekliliğini ve halk uygulamaları içindeki yerini betimlemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Halk Hekimliği, Halk Tıbbı, Geleneksel Tedavi, Halk İlaçları, Nazar İnanç, Halk İnançları

ABSTRACT

This study examines the phenomenon of the evil eye, which has shown historical continuity within the Anatolian folk belief system, through a descriptive (narrative) review approach within the context of folk medicine. The evil eye is defined as a cultural explanation in which it is believed that glances, often associated with jealousy, admiration, or ill will, have negative consequences on people or objects. This belief, widely accepted in Anatolia, has been linked to the identification of conditions perceived as the cause of illness and the traditional practices developed to address these conditions within folk medicine practices. In this review, the local terminology of ailments attributed to the evil eye and the diagnostic, preventive, and purifying practices related to these ailments are examined based on the literature. Practices such as casting lead, reciting prayers, preparing amulets, burning rue, and using talismans have been evaluated within the framework of their ritual structures, symbolic meanings, and cultural functions. The studies examined show that the evil eye persists in Anatolian culture not only as an individual belief but also as part of a collective perception of danger and health. This study aims to describe the continuity of the evil eye phenomenon in Anatolian culture and its place within folk practices by comparatively examining the academic literature published in the fields of folk medicine, folklore, religious anthropology, and medical history.

Keywords: Folk Medicine, Traditional Treatment, Folk Remedies, Belief in the Evil Eye, Folk Beliefs

*Lokman Hekim Dergisi 2026;16 (2): 344-355

DOI: 10.31020/mutfd.1808091

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 21 Ekim 2025; Kabul Tarihi - Accepted: 28 Ocak 2026

İletişim - Correspondence Author: Deniz Güçlü <denizgucludeniz@gmail.com>

Bu derginin içeriği Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License kapsamında lisanslanmıştır.

1. Giriş

Bu çalışma, Anadolu halk inançları içerisinde nazar olgusunu halk hekimliği bağlamında ele alan tanımlayıcı (narratif) bir derleme niteliğindedir. Çalışmada sistematik derleme yaklaşımı benimsenmemiş; nazarın kültürel, ritüel ve sembolik boyutlarının disiplinler arası bir çerçevede değerlendirilmesine imkân tanıyan narratif derleme yöntemi tercih edilmiştir. DergiPark, YÖK Ulusal Tez Merkezi ve Google Scholar veri tabanları kullanılarak “nazar”, “halk hekimliği”, “Anadolu inançları”, “ocak”, “kurşun dökme” ve “üzerlik” anahtar kelimeleri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Amaçlı örnekleme doğrultusunda, Anadolu coğrafyasına odaklanan ve nazar inancını halk hekimliği, folklor, din antropolojisi veya tıp tarihi bağlamında ele alan araştırmalar çalışmaya dâhil edilmiş. Seçilen kaynaklar içerik çözümlemesi yöntemiyle incelenmiş; nazarın hastalık nedeni olarak algılanışı, tanılama biçimleri, korunma ve tedavi uygulamaları ile bu uygulamaları gerçekleştiren kişiler etrafında tematik olarak değerlendirilmiştir. Tema başlıkları, literatürde en sık karşılaşılan kavram ve uygulamaların tekrarına dayalı olarak belirlenmiştir. Çalışma, ikincil kaynaklara dayanan bir derleme olması ve saha verisi içermemesi nedeniyle genellenebilirlik açısından sınırlıdır; ancak nazar olgusunun Anadolu halk hekimliği içindeki sürekliliğini ve işlevsel yönlerini bütüncül biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2. Nazarın Tanımı ve Tarihsel Kökenleri

Nazar, kelime anlamı itibarıyla Arapça kökenli olup “bakış” ya da “göz” anlamına gelmektedir.¹ Halk inançlarında ise nazar, bir kişinin sahip olduğu güzellik, başarı, mal varlığı gibi olumlu niteliklerin başkalarının kıskanç ya da hayranlık dolu bakışlarıyla zarar görmesi şeklinde tanımlanır. Bu zarar genellikle fiziksel ya da ruhsal hastalık, kaza, ani ölüm ya da uğursuzluk olarak tezahür eder. Nazar olgusu, bireyin dış dünyadaki görünürlüğü ile içsel bütünlüğü arasında bir kırılma yarattığına inanılan metafiziksel bir etkidir. Nazar inancının kökenleri oldukça eskiye dayanmakta olup, farklı coğrafyalarda benzer formlarda tezahür etmiştir. Mezopotamya, Antik Mısır, Yunan ve Roma uygarlıklarında “kötü göz” kavramı, koruyucu amuletler ve semboller aracılığıyla bertaraf edilmeye çalışılmıştır (**Şekil 1 ve Şekil 2**). Özellikle Yunan dünyasında “baskın bakış” (baskanos) inancı, kişilerin iradeleri dışında bile zarar verebilecekleri düşüncesiyle ilişkilendirilmiştir.² Benzer biçimde, Hristiyanlık,³ Yahudilik⁴ ve İslam⁵ gibi semavi dinlerde de nazara karşı çeşitli dualar ve koruyucu pratikler geliştirilmiştir.

Alan Dundes'in derlediği *The Evil Eye: A Casebook* (1992), nazar inancının dünya genelinde ne kadar yaygın ve kültürel olarak yerleşik olduğunu ortaya koyan temel çalışmalardan biridir. Dundes'e göre nazar, yalnızca bireysel bir batıl inanç değil, aynı zamanda toplumsal yapıyı düzenleyen güçlü bir kültürel semboldür. Nazar, bir kişinin kıskançlık ya da haset gibi olumsuz duygularla bakış atarak, diğerinin bedenine veya malına zarar verebileceği inancına dayanır. Bu inanç, özellikle toplumlarda mal, güzellik, sağlık veya başarı gibi “fazlalıkların” tehlikeli olabileceği düşüncesine bağlanır.⁶ Dundes, nazar inancının kültürel işlevlerinden birinin, sosyal dengeyi sağlamak olduğunu belirtir. Özellikle dar topluluklarda, bireylerin öne çıkmasını ya da dikkat çekici bir üstünlük sergilemesini engelleyen bir kontrol mekanizması işlevi görür. Nazar korkusu, toplumsal kıskançlık duygularını açıklamak ve kontrol altına almak için kullanılan sembolik bir inanç biçimidir. Bu nedenle nazardan korunmaya yönelik boncuklar, dualar, tütsüler ya da ritüeller sadece bireysel değil, kolektif düzeyde de anlam taşır. Dundes ayrıca nazarın “göz” metaforu üzerinden bedenin dışsal bir uzvunun içsel niyetleri dışı vurduğu fikrine dayandığını belirtir. Göz, hem görmek hem de etki etmekle ilişkilendirilir. Bu da nazarı yalnızca bakmakla değil, “dokunmakla” da ilgili hale getirir. Farklı kültürlerinden örneklerle desteklenen bu yaklaşım, nazar inancının sadece irrasyonel bir korkuya değil, derin psikososyal ve antropolojik temellere dayandığını göstermektedir.⁶ Dundes'in çalışması, nazarın bir halk hekimliği problemi olarak değil, aynı zamanda kültürel bir anlatı ve savunma mekanizması olarak ele alınabileceğini göstermesi açısından önemlidir.

Kem göz inancı, yoğun kıskançlık veya saldırganlık yüklü bakışın insanlar, canlılar ve eşyalar üzerinde hastalık, kayıp, hatta ölüm gibi olumsuz sonuçlar doğurabileceği fikrine dayanır. Dünyanın çok geniş bir coğrafyasında ve binlerce yıllık bir tarihte izlenebilen bu olgunun kökeni, bazı araştırmacılara göre Mezopotamya'daki Sümer toplumuna uzanır ve buradan Mısır ile Akdeniz medeniyetlerine yayılmıştır.⁷ Ekonomik perspektiften Gershman, kem göz inancının özellikle servet eşitsizliğinin büyük, mülkiyet güvencelerinin zayıf olduğu topluluklarda bir "kıskançlık tehdidi"ni dengeleyici mekanizma olarak ortaya çıktığını ileri sürer; eşitsizlik düzeyi arttıkça inancın da güçlendiğini gösterir.⁸ Sosyo-kültürel açıdan bakıldığında, Eski Mezopotamya ve Eski Mısır'da evren; tanrılar, ruhlar, demonlar ve insanlar dâhil çok katmanlı doğaüstü varlıklarla dolu kabul ediliyordu.⁷ Felaketler ve hastalıklar, öfkeli ilahlar veya kem gözlü insanlar gibi dışsal güçlere atfediliyor; korunma amacıyla ritüeller, tılsımlar, muskalar ve kötülük kovucu sözlü formüller uygulanıyordu.⁹ Bu bağlamda kem göz, kutsama–lanetleme ikileminin, kehanet pratiklerinin ve doğaüstü güçlere müdahale etme inancının merkezinde yer alan bir tehdit olarak algılanmıştır. Toplumlar özellikle çocukları, hayvan sürülerini ve geçim araçlarını bu kötü bakıştan sakınmak için gizleme ve koruma gereği duymuşlardır. Böylece kem göz, hem ekonomik eşitsizliklerin hem de karmaşık dini-mitolojik evren tasavvurlarının beslediği, felaket açıklayıcı ve toplumsal dengeleyici bir inanç sistemi hâline gelmiştir.

Mezopotamya'da MÖ III. binyıl sonlarından Yeni Babil Dönemi'ne kadar "kem göz" olgusuna dair Sümerce ve Akadca çok sayıda yazılı kaynak bulunmaktadır. Kötülük kovma metinleri çoğunlukla Akadca, kem göze karşı ritüel ve dualar ise genellikle Sümerce yazılmıştır. Kem göz, başlangıçta kıskanç bireylerle değil, demonlar aracılığıyla ortaya çıkan kötücül bir güç olarak görülmüştür. Bu bağlamda, demon Lamaštu özellikle kem gözle ilişkilendirilmiştir. Bazı metinlerde demonların hipnotik etki yaratan "gezinen gözleri" bireyleri etkisizleştirerek kontrol altına aldığı anlatılır. Kem gözün ölümcül değil, günlük yaşamı sekteye uğratan uğursuzluklara yol açtığına inanılmıştır. Korunma yöntemleri arasında ritüellerin yanı sıra göz şeklinde tılsımlar, muska ve taşlar kullanılmıştır.¹⁰ Frazer'ın "benzerlik yasası"* ile açıklanabilecek bu uygulamalar, göz imgesiyle kötülüğe karşı simetrik bir savunma geliştirmeyi amaçlamıştır. Tell Brak'taki Göz Tapınağı'nda bulunan göz sembolleri (**Şekil 1**) ve tapınaklardaki lapis lazuli gözlü heykeller, bu inancın arkeolojik izlerini oluşturmaktadır.¹¹

Şekil 1. Tell Brak –Göz Tapınağı kazılarında bulunan göz idolleri.¹¹

Antik Mısır'da kem göz (nazar) inancı, bireyin sağlığına, refahına ve toplumsal düzene zarar verebilen gizil bir kötücül güç olarak değerlendirilmiştir. Bu inanç, büyüsel pratikler, tıbbi metinler ve koruyucu amuletler aracılığıyla belgelenmektedir. Kem göz genellikle kıskançlık ve kötü niyetli bakışlarla ilişkilendirilmiş; insanın içsel niyetinin göz yoluyla dışa yansıdığına inanılmıştır.⁹ Bu etkiye karşı en yaygın koruyucu sembol, "Udjat" ya da "Horus'un Gözü"dür. Medikal papirüslerde, özellikle Ebers Papirüsü'nde, nedeni açıklanamayan baş

* Frazer'a göre "benzerlik yasası", büyüsel düşüncede benzerin benzeri doğurduğu inancına dayanır; bir varlığı taklit eden nesne veya eylemin, o varlık üzerinde gerçek bir etki yaratacağı kabul edilir. Frazer JG. Altın Dal I. İstanbul: Payel Yayınevi; 2004.

ağrıları ve ruhsal dengesizlikler gibi bazı rahatsızlıkların görünmeyen bir kötülükle, dolaylı olarak kem gözle ilişkilendirildiği görülür.¹²

Kem gözden korunmak amacıyla büyüler, tılsımlar ve tanrılara yönelik dualar yaygın biçimde kullanılmıştır. Özellikle doğum sonrası koruyucu ritüellerde, çocuğun zarar görmemesi için Udjat sembolü kolyeler ve büyülü sözler içeren papirüsler tercih edilmiştir.¹³ Bazı tılsımlar üzerinde, saldırgan bakışı etkisizleştirmeye yönelik “kör edici” büyüsül formüller yer almakta; bu uygulamalar, zararlı bakışın gücünü tersine çevirme ilkesine dayanmaktadır.¹⁴ Mezarlarda ve konutlarda ele geçen göz motifli amuletler ise kem göz inancının Antik Mısır maddi kültüründeki sürekliliğini göstermektedir. Bu bağlamda kem göz, Antik Mısır'da yalnızca bireysel değil, aynı zamanda toplumsal ve kozmik düzeni tehdit eden bir unsur olarak algılanmış; buna karşı kapsamlı sembolik ve büyüsül önlemler geliştirilmiştir (**Şekil 2**).

Şekil 2. Çeşitli “Udjat” göz muskaları.¹⁵

Antik Yunan ve Roma kültürlerinde kem göz (Yunanca *baskanos**, Latince *invidia*†), kıskançlıkla yöneltilen bir bakışın birey üzerinde fiziksel ve ruhsal zararlar doğurabileceği inancına dayanır. Bu bakış genellikle güzellik, başarı ve zenginlik gibi olumlu niteliklere sahip kişilere yöneltilmiş; hastalık, uğursuzluk ve talihsizlikle ilişkilendirilmiştir.⁷ Antik Yunan dünyasında kem göz, hem halk inanışlarında hem de edebi metinlerde açık biçimde yer alır. Theokritos, nazardan korunmak için göğse üç kez tükürme pratiğinden söz ederken¹⁶, Plutarkhos kem gözün kıskançlıktan doğduğunu ve gözden yayılan görünmez bir akışla canlılara zarar verdiğini ifade eder.¹⁸ Bu inanca karşı, özellikle yaşlı kadınlar tarafından uygulanan büyüler, muskalar ve ritüeller yaygındır.¹⁹ Kem gözden korunmak amacıyla apotropaik semboller kullanılmış; Gorgo başı (*gorgoneion*), fallus figürleri ve çocuklara takılan boncuklar nazarı savuşturucu nesnelere değerlendirilmiştir.²⁰⁻²¹

Roma dünyasında kem göz inancı, *invidia* kavramı etrafında şekillenmiş ve özellikle yüksek statülü bireyler için bir tehdit olarak algılanmıştır. Yaşlı Plinius, bazı kişilerin bakışlarıyla çocuklara ve hayvanlara zarar verebileceğine inanıldığını aktarır.²² *Fascinatio* kavramı hukuk ve tıp metinlerinde de yer bulmuş; nazara karşı yazılmış muska ve dualar yaygınlaşmıştır.²³ Pompeii ve Ostia gibi yerleşimlerde ele geçen fallus tasvirli süslemeler, göz motifli yüzük taşları ve cam boncuklar, bu inancın arkeolojik yansımaları olarak kem göze karşı görsel savunma stratejilerinin kullanıldığını göstermektedir.²⁴

* Βάσκανος (Yun.): Kıskanç, kötü niyetli, iftiracı.²

† *Invidia* (Lat.): haset, kıskançlık, kötü niyet.¹⁷

‡ ὡς μὴ βασκανθῶ δέ, τρίς εἰς ἐμὸν ἔπτυσσα κόλπον:

ταῦτα γὰρ ἄ γράϊα με Κοτυταρίς ἐξεδίδαξε.

(Nazar değmesin diye üç kez göğsüme tükürdüm:

çünkü yaşlı Kotytaris bana böyle öğretti.)¹⁶ (Çev: Deniz Güçlü).

Şekil 3. Kem Göz Mozaïği Antakya Müzesi*.

1932–1939 yılları arasında Antakya’da gerçekleştirilen kazılarda ortaya çıkarılan “Kem Göz” ve “Bahtiyar Kambur” mozaikleri (Şekil 3), Roma dönemine ait bir konut kompleksinin giriş bölümüyle ilişkilendirilmektedir. MS II. yüzyıla tarihlenen ve günümüzde Hatay Arkeoloji Müzesi’nde sergilenen bu eserler, konut girişlerinde yaygın olarak kullanılan apotropaik zemin mozaïği geleneğinin seçkin örnekleridir.²⁵ Her iki kompozisyonda da yer alan Grekçe “KAIKY” (καῖκύ, “ve sana da [aynısı]”) ibaresi, mekâna kötü niyetle bakan kişinin niyetinin kendisine dönmesini amaçlayan koruyucu bir formül işlevi görmektedir. Aynı mekânda bulunan “Bahtiyar Kambur” mozaïğinde, belirgin kamburu ve vurgulanmış fallusu olan çıplak bir erkek figürü betimlenmiş; bu ikonografi Roma dünyasında nazara karşı caydırıcılık ile bereket temasının birleşimini temsil etmiştir. Figürün üzerine yerleştirilen “KAIKY” yazıtı, kem gözlü ziyaretçiye yöneltilmiş performatif bir karşı-beddua niteliğindedir.²⁶ Mozaïğin merkezindeki fallus, Roma ikonografisinde Priapos ile ilişkilendirilen ve nazar ile kötü şansa karşı koruyucu kabul edilen başlıca apotropaik sembollerden biridir.²⁷ Kapı eşiklerine işlenen fallus tasvirleri ve fica gibi el jestleri, giriş mekânlarını ritüel ve sembolik düzeyde korunan eşiklere dönüştürmüştür.²⁸ Antakya mozaikleri, bu ikonografik repertuarın Doğu Akdeniz’deki güçlü ve anlam yüklü örneklerini sunmaktadır.

Antik çağlardan günümüze dek nazarın etkilerini bertaraf etmeye yönelik çeşitli görsel semboller geliştirilmiştir. Bunların en yaygın olanı, günümüzde de Anadolu başta olmak üzere birçok kültürde kullanılan nazar boncuğudur. Mavi renkte, ortasında göz biçiminde dairesel şekiller bulunan bu boncuk, kötü göz enerjisini emdiğine ve nazarı geri gönderdiğine inanılan güçlü bir koruyucu objedir. Nazar boncuğunun kökenleri Fenikelilere ve Antik Mısır’a kadar uzanmakta, bu uygarlıklarda da göz figürü kötülükleri uzak tutan bir tılsım olarak kullanılmaktadır. Yunan dünyasında ise apotropaik (kötülüğü savuşturan) figürler arasında yer alan gorgoneion – Medusa’nın başı – benzer şekilde korkutucu bakışla kötülüğü yok etme işlevine sahiptir. Antik Yunan ve Anadolu Türk kültüründe de mavi gözlülerin nazar değdirme potansiyellerinin yüksek olduğu inancı hala sürmektedir.²⁹ Kuzey Afrika ve Ortadoğu coğrafyasında yaygın olarak kullanılan “Fatma’nın Eli” motifi, tıpkı nazar boncuğu gibi kötü bakışların etkisini uzaklaştırdığına inanılan apotropaik bir sembol olarak işlev görmektedir.³⁰

Türk kültüründe nazar inancı, İslam öncesi şamanik inançlar ile İslam’ın halk yorumu arasında süreklilik gösteren çok katmanlı bir yapıdadır. Şamanik dönemde kötü ruhlarla ilişkilendirilen göz değmesi, İslam sonrasında hadisler ve dini referanslarla temellendirilmiş; korunma pratikleri buna göre dönüşmüştür. Ancak nazardan korunma amacı değişmemiş, Kur’an ayetleri, dualar, muskalar ve nazar boncuğu gibi görsel tılsımlar halk hekimliği içinde hem sembolik hem işlevsel araçlar olarak varlığını sürdürmüştür.

* Kem Göz Mozaïği merkezde iri bir gözü hedef alan hayvanlar, silahlar ve grotesk figürlerle çevrelenmiştir; sahnedeki Pan figürünün abartılı fallusu, hem bereketin hem de saldırgan korumanın görsel göstergesi olarak işlev görür.²⁵

3. Türk Kültüründe Nazarın Yeri

Nazar inancı, Türk kültürünün hem inanç sisteminde hem de gündelik yaşam pratiklerinde derinlemesine yer etmiş güçlü bir halk inanışıdır. Türkler arasında nazar, sadece bir batıl inanç değil; bireyin beden, ruh ve sosyal çevresi üzerindeki görünmez tehditlere karşı geliştirilmiş kültürel bir savunma mekanizması olarak kabul edilir. Bu inanç, Orta Asya bozkır kültüründen İslamiyet sonrası Anadolu İslam sentezine uzanan tarihsel süreçte farklı unsurlarla zenginleşmiş ve süreklilik kazanmıştır. İslam öncesi Türk topluluklarında, kötü ruhların ve kötü niyetli bakışların bireyler üzerinde hastalık ya da uğursuzluk yaratabileceği inancı yaygındı. Çağdaş Orta Asya el sanatlarında da nazardan korunma amacıyla kullanılan, Umay Ana figürünü yansıtan farklı biçim ve tekniklerde dokuma ürünlerinin (**Şekil 4**) varlığını sürdürdüğü gözlemlenmektedir.³¹ Şamanik uygulamalarda, nazara maruz kalan kişilere uygulanan ritüellerle bu kötü etkiler kovulmaya çalışılırdı. Anadolu'ya yerleşimle birlikte bu inanç İslamî unsurlarla birleşmiş, Kur'an ayetlerine dayanan dualar (özellikle Felak ve Nas sureleri), nazara karşı bir korunma aracı olarak halk arasında yerleşmiştir.⁵

Şekil 4. Nazarlık olarak kullanılan Umay Ana tasviri.³¹

Nazar, İslam geleneğinde –tıpkı birçok kültürde olduğu gibi– birey ve toplum üzerinde etkili olduğuna inanılan metafizik bir olgu olarak değerlendirilir. Nazar inancının temeli, hem Kur'an'daki bazı ayetlerin klasik müfessirler tarafından göz değmesi bağlamında yorumlanmasına hem de hadis literatüründeki açık rivayetlere dayandırılır. Kur'an'da "nazar" kelimesi bu anlamda doğrudan geçmemekle birlikte, Yûsuf 67, Kalem 51, Kehf 39 ve Felak 1–5 ayetlerinin nazara işaret ettiği yönündeki yorumlar Taberî,³² İbn Kesîr³³ ve Fahreddin er-Râzî³⁴ gibi erken dönem otoritelerce aktarılmıştır. Hadis kaynaklarında ise nazarın etkisi çok daha açık biçimde ifade edilmiştir. Sahîh-i Buhârî³⁵ ve Sahîh-i Müslim'de nazarın "hak" olduğu, hatta kişinin ölümüne veya mal kaybına yol açabilecek kadar güçlü bir etkiye sahip bulunduğu belirtilir. Hz. Muhammed'in, nazardan korunmak için özellikle Felak ve Nâs sûrelerinin okunmasını tavsiye ettiğine dair rivayetler de hadis derlemelerinde yer almaktadır.⁵ İslam düşünürleri nazarı itikadî bir mesele olarak değil, uygulamaya yönelik pratik bir konu olarak ele almış; bu nedenle konu kelâm eserlerinde sınırlı biçimde yer alırken daha çok tefsir ve hadis şerhlerinde tartışılmıştır. Sünnî geleneğe nazarın varlığı genel olarak kabul edilmekle birlikte, nazar boncuğu gibi nesnelere doğrudan koruyucu güç atfetmek tevhit ilkesine aykırı görüldüğü için eleştirilmiştir. Özetle İslami geleneğe nazardan korunma, nesnelere değil, doğrudan Allah'a yönelen bir sığınma pratiği olarak temellendirilmiştir.³⁶

Günümüz Türk toplumunda nazar, özellikle çocuklar, hayvanlar, evler, arabalar gibi maddi ve manevi kıymet verilen unsurlar üzerinde etkili olduğuna inanılan bir güçtür. Bu inanç doğrultusunda nazar boncuğu, üzerlik otu, dualı muskalar, kurşun dökme ve tütsüleme gibi geleneksel pratikler sıkça uygulanmaktadır.³⁷ Bu tür uygulamalar, halk hekimliği ile inanç sistemi arasındaki geçişkenliği ve bu inancın sosyal yaşamla nasıl iç içe geçtiğini göstermektedir. Nazar söylemleri aynı zamanda Türk kültüründe mütevazılığı yücelten, gösterişi ve övgüyü sınırlayan bir sosyal denetim aracına da dönüşmüştür. "Maşallah", "göz değmesin", "nazar etme ne

olur, çalış senin de olur” gibi deyim ve söz kalıpları bu inancın sözlü kültürdeki yansımalarıdır. Bu yönüyle nazar inancı, yalnızca bireysel korunma pratiklerini değil, toplumsal değerleri ve davranış normlarını da şekillendiren bir kültürel öğedir.

4. Türk Halk Hekimliğinde Nazarın Tanısı

Türk halk hekimliğinde nazar, görünmez fakat doğrudan etkileri gözlemlenebilen bir zarar unsuru olarak kabul edildiğinden, modern tıptaki hastalık teşhislerinden farklı şekilde değerlendirilir. Nazarın tanısı; bedensel belirtilerin gözlemi, davranışsal değişimlerin yorumlanması ve sezgisel-ritüel yöntemlerin birlikte kullanılmasıyla konur. Bu bağlamda nazar, bireyin yalnızca fiziksel sağlığını değil, psikolojik ve sosyal dengesini de etkileyen bütüncül bir rahatsızlık olarak algılanır.³⁸

Halk inanışına göre nazara uğrayan kişide ani ve nedensiz sayılabilecek birtakım belirtiler ortaya çıkar. Çocuklarda sürekli ağlama, iştahsızlık, ateş yükselmesi, halsizlik ve durgunlaşma en sık görülen işaretlerdir. Yetişkinlerde ise sık esneme, baş ağrısı, göz yaşarması, iç daralması ve uykusuzluk nazar belirtileri olarak yorumlanır. Hayvanlarda süt veriminin düşmesi, meyve ağaçlarının kurumması ya da işlerin beklenmedik şekilde bozulması da nazarın “çevresel semptomları” olarak değerlendirilir.³⁷

Bu belirtilerin herhangi bir doğal veya rasyonel açıklama ile izah edilememesi, tanının nazara yönelmesini kolaylaştırır. Nitekim halk arasında “göze geldi”, “söze geldi” gibi ifadeler, hem teşhis hem de açıklama işlevi görür.³⁹ Nazar teşhisinde bireysel gözlem kadar çevrenin kanaati de belirleyicidir. Özellikle aile büyükleri veya deneyimli kadınlar —anneanne, babaanne, ebe, komşu kadınlar— nazarı tanıma konusunda otorite kabul edilir. Çocuğun durgunlaşmasına ve huysuzlaşmasına bakan bir yaşlının “Bu çocuk nazara gelmiş” demesi, tanının kesinleşmesi için yeterli görülür. Bu anlamda nazar tanısı, bireysel değil kolektif bir onay mekanizmasıyla işler.

Türk halk hekimliğinde nazar yalnızca görünmez bir zarar kaynağı olarak değil, aynı zamanda belirli ritüel pratikler aracılığıyla teşhis edilebilen bir etken olarak konumlandırılır. Tarsus yöresindeki bir ocak örneği bu tanılama sürecini somut biçimde yansıtır. Bebeklerin emmemesi, durmaksızın ağlaması ya da yetişkinlerde halsizlik ve baş ağrısı gibi belirtiler ortaya çıktığında önce nazar ihtimali değerlendirilir ve ocaklıya gidilir. Ocak kenarına su dolu bir kap konur; İhlas suresi eşliğinde ateşten alınan bir kömür parçası yedi kez suya atılır. Her defasında ocaklı, nazar değdirmesi muhtemel kişileri zihninden geçirir. Suya bırakılan kömürlerden hangisi dibe çökerse, o kömüre niyet edilen kişinin nazarının etkili olduğuna hükmedilir.³⁷ Böylece kömürün batma-yüzme hareketi, halk hekimliğinde sezgi ve sembolik gözleme dayalı bir “tanı göstergesi” olarak işlev görür.

5. Nazarın Tedavisi ve Korunma Yöntemleri

Anadolu inanç sisteminde nazardan korunmaya yönelik uygulamalar, yalnızca metafizik bir tehdide karşı geliştirilen pasif önlemler değil, aynı zamanda toplumsal bellek içerisinde yer etmiş işlevsel ve sembolik araçlardır. Bu bağlamda halk arasında “nazar boncuğu”, “muska”, “üzerlik” gibi nesnelere yalnızca süs ya da estetik unsur olarak değil, bünyelerinde koruyucu bir gücü barındırdıklarına inanılan tılsımlı objeler olarak değerlendirilir. Söz konusu nesnelere etkinliği, yapıldıkları maddeden veya biçimlerinden ziyade, taşıdıkları sembolik renklere ve kültürel anlamlara dayandırılmaktadır. Özellikle nazarlıkların büyük bir kısmının göz biçiminde olması, “kötü bakışı yine gözle geri püskürtme” düşüncesine dayanmaktadır.³⁹

Nazarla mücadelede kullanılan bu nesnelere, halk hekimliği bağlamında “aktif tedavi aracı” olmaktan ziyade “koruyucu kalkan” niteliği taşır. Zira kişinin maruz kaldığı düşünülmüş olumsuz enerjiyi uzak tutmak, rahatsızlık ortaya çıktıktan sonra onu gidermekten daha öncelikli görülmüştür. Bu yönüyle nazarlık ve benzeri uygulamalar, yalnızca dışsal bir koruma unsuru değil, aynı zamanda bireye psikolojik güvenlik sağlayan telkin mekanizmaları olarak da işlev görür. Kişi, nazarlık taşıyarak ya da belirli ritüellere başvurarak kendisini

görünmeyen zararlara karşı korunmuş addeder; böylece hem bireysel hem de toplumsal düzlemde bir tür ruhsal denge tesis edilmiş olur. Ancak bu koruyucu pratiklerin asıl işlevinin, adından da anlaşılacağı üzere, “kötü göz” olarak nitelendirilen olumsuz bakışların etkisini bertaraf etmek olduğu açıktır.³⁸

5.1. Bitkisel ve Maddesel Uygulamalar

Nazara karşı kullanılan en yaygın bitkisel araç üzerlik otu (*Peganum harmala*) dir.³⁸ Üzerliğin tütsü olarak yakılması, çıkan dumanın kişiye veya eve dolaştırılması nazarın “tütsülenerek” uzaklaştırılması anlamına gelir*. Bazı bölgelerde üzerlik tohumları bir keseye konularak çocukların boynuna asılır; bazen de nazarlığın içine karabiber, sarımsak kabuğu, çörek otu gibi diğer koruyucu maddeler de eklenir. Bunun gerekçesi, bu bitkilerin “kötü kokuları” ile nazar enerjisini bozacağına dair inançtır.⁴⁰ Nazara karşı koruyucu ritüellerde kullanılan yöntemlerden biri de tuzdur. Tuz, doğası gereği bir mineral madde olmasına rağmen, birçok bölgede bitkisel malzemelerle birlikte uygulanarak ritüel amaçlı kullanılmıştır. Örneğin, tuz patlatma veya kavurma, tuz gıcırdatma ve tuz ile üzerlik otunu birlikte yakma gibi uygulamalar, hem nazarın etkisini savuşturmak hem de ev, birey veya hayvanları korumak amacıyla yapılır.⁴¹ Tuzun bu ritüel kullanımı, doğrudan mineral özelliklerinden kaynaklanan bir arındırıcı etki ile üzerlik otu gibi bitkisel malzemelerin koruyucu etkisinin birleşimini temsil eder. Bu nedenle, tuz ritüelleri mineral kökenli olmalarına rağmen, bitkisel korunma uygulamalarıyla birlikte ele alınarak nazara karşı bütüncül bir koruma yöntemi olarak değerlendirilebilir.

Maddesel koruma araçları arasında en bilinenlerden biri nazar boncuğudur. Mavi boncuğun kötü bakışı kendine çekip kıracağına inanılır. Benzer şekilde at nalı, kurt dişi, kaplumbağa kabuğu, mercan, pullu balık kılıcı gibi nesnelere ve hayvan kemikleri de nazar savıcı tılsımlar olarak kullanılır.³⁷ Nazarlık olarak altın veya gümüş “maşallah” yazısı veya göz imgesi, şap parçası, çitlenbik ağacı kabuğu, yeşil kahve tanesi, delikli taş (Süryani Nazarlığı) da yaygın olarak kullanılmaktadır.³⁹

Yılcık taşı, Anadolu'da yılcık hastalığının teşhis ve tedavisinde kullanılan başlıca malzemelerden biridir. Ocaklılar bu taşların Mekke'den getirildiğini belirtmekte ve bu nedenle yılcık tedavisinde kullanılan taşlara “Mekke taşı” da denmektedir. Ceviz içi büyüklüğünde olan taşların bir yüzü düz, diğer yüzü yuvarlaktır; düz yüzündeki spiral desen yılı çarıştıırır. Halk inanışında yılcık taşları, hem fiziksel şifa sağlayan bir araç hem de kutsal bir simge olarak işlev görür. Ayrıca nazara ve büyüye karşı koruyucu olarak da kullanılır; çocukların veya hayvanların yanında bulundurulması, kötü göz ve nazarın etkilerini savuşturduğu düşünülür.⁴² Böylece yılcık taşı, hem tedavi hem de korunma amacıyla halk inanç sisteminde önemli bir yere sahiptir.

5.2. Sözlü ve Yazılı Korunma Araçları

Söz, nazarın kaynaklarından biri kabul edildiği için, korunma yöntemlerinin büyük bölümü sözlü formüller üzerine kuruludur. Çocuğa sevgi gösterilirken “maşallah” denmesi zorunlu görülür; bu ifadeye eşlik eden “tü, tü...” sesi hem tükürüğün arındırıcı etkisine hem de kötü söze karşı bir savunma hamlesine işaret eder. “Elemtere fiş, kem gözlere şiş”, “şiş gözün çıksın” gibi tehditkâr söylemler de halk arasında nazarı uzak tutmaya yönelik koruyucu sözler olarak kullanılır. Daha dinsel içerikli sözlü korunma araçları arasında ayetler, dualar ve salavatlar yer alır. Özellikle Felak ve Nâs sureleri nazardan koruyucu sureler olarak kabul edilir. Anne veya büyükanne tarafından çocuğun başında okunarak üç kez üflenmesi yaygın bir uygulamadır. Yazılı korunma araçları ise muskalar ve tılsımlı yazılar şeklindedir.⁴³ Ocak sahibi veya hoca tarafından yazılan muska, bazen deri bir kılıfa konularak boyuna takılır; bazen de evin girişine, ahır kapısına ya da yeni alınan eşyaların

* Üzerlik tohumları ateşe atılır dumanı nazar değmiş veya korunmak istenen kişiye koklatılır ve şöyle denir “Üzerliksin, havasın

Yetmiş iki derde devasın.

Gelmiş, geçmiş belayı savasın”.³⁸

üzerine iliştilir. Bu muskaların içine yalnızca ayetler değil, sembolik çizimler, ebcedle yazılmış sayılar veya koruyucu olduğuna inanılan harf kombinasyonları da yerleştirilir.⁴⁴

5.3. Halk Hekimlerinin (Ocaklar ve Şifacılar) Uygulamaları

Nazara karşı uygulanan bazı geleneksel tedavi yöntemleri yalnızca “eli uğurlu” olduğuna inanılan özel kişiler tarafından gerçekleştirilebilir. Bölgeden bölgeye değişmekle birlikte bu kişiler “ocak”, “emici”, “okuyucu”, “yatır ehli” gibi adlarla anılır. Ocak sahiplerinin bu yeteneği doğuştan taşıdıkları veya nesilden nesile aktarılan “el verme” geleneğiyle devraldıkları kabul edilir.³⁸ Anadolu halk hekimliğinde nazardan korunma ve nazarın etkilerini giderme amacıyla başvurulan uygulamaların önemli bir bölümü bu ocaklılar tarafından yürütülür. Toplum içinde özel bir konuma sahip olan ocaklılar, hem nazarı tespit etme hem de arındırma gücüne sahip kişiler olarak görülür.⁴⁵

Ocaklarda uygulanan başlıca yöntemler arasında kurşun dökme, üzerlik tütsüleme, köz söndürme ve tuzla arındırma ritüelleri yer alır. Üzerlik tütsülemede ocaklı, kızdırılmış bir tavaya üzerlik tohumları atar; patlayarak yayılan duman nazara uğradığı düşünülen kişinin üzerinde dolaştırılır. Üzerlik tanelerinin çatlama derecesi, halk tarafından nazarın şiddetini gösteren bir işaret olarak yorumlanır. Ardından tütsü, evin içinde gezdirilerek hem kişi hem de mekânın kötü etkilerden arındığına inanılır. Kurşun dökmede ise eritilmiş kurşun, kişinin başı üzerinde bulunan suya hızla dökülür; oluşan şekiller nazarın varlığı ve derecesi hakkında yorumlanır. Tüm bu uygulamalar, ocakların Anadolu'nun geleneksel şifa sistemi içindeki merkezi rolünü güçlendiren ritüeller olarak işlev görmektedir.⁴¹

Bazı şifacılar, nazarı “çekmek” amacıyla hastanın alınına ya da ensesine eliyle hafifçe vururken; bazıları nazar değiştiğine inanılan kişiden saç, tırnak veya kullanılan bir eşyayı alarak ritüel sırasında yakar ve nazarın kaynağına geri döneceğine inanır. Anadolu'nun birçok bölgesinde kut kuymak ya da kurşun dökme (bazı yörelerde döküm), nazarın teşhis ve giderilmesine yönelik en yaygın halk hekimliği uygulamalarından biridir.⁴¹ Bu ritüel genellikle yaşlı ve deneyimli bir kadın tarafından gerçekleştirilir. Nazar değiştiği düşünülen kişinin başı örtülür, baş hizasında soğuk su dolu bir kap tutulur ve eritilmiş kurşun, dualar eşliğinde suya dökülür. Kurşunun suyla temasında oluşan ani buharlaşma nazarın “şok etkisiyle çözülmesi” olarak yorumlanırken, ortaya çıkan şekiller nazarın kaynağına dair sembolik ipuçları sunar. Sivri ve çatlak biçimler “kıskanç göz”, yuvarlak ya da düzensiz şekiller ise “kötü niyet” ile ilişkilendirilir. Bazı bölgelerde işlem üç kez tekrarlanır ve ritüel sonunda kullanılan su, eşik veya kavşak gibi geçiş alanlarına dökülerek arınmanın tamamlandığına inanılır.⁴⁶ Bu yönüyle kurşun dökme, yalnızca fiziksel bir uygulama değil; söz, dua, metal ve dönüşüm unsurlarını bir araya getiren, ruhsal rahatlama sağlayan çok katmanlı bir koruyucu ritüel olarak değerlendirilmektedir.

Manisa'nın Salihli ilçesine bağlı Çavlu Köyü'nde, “göz değmesi” olarak adlandırılan nazara bağlı baş ağrısı, halsizlik, kas-eklem ağrıları, temre ve yılançık gibi rahatsızlıkların tedavisi “hançer ocağı” olarak bilinen bir halk hekimliği pratiği kapsamında yürütülmektedir. Tedavide hançer kullanılması nedeniyle uygulama “hançerleme” ya da “kesme”, uygulayıcı ise “hançerci” olarak adlandırılır. Günümüzde bu geleneği sürdüren kişi Ümmü Pınar'dır. Tedavi, “Bu benim elim değil Fadime anamızın eli, ya Rabbim sen şifa ver” şeklindeki niyetle başlar; ardından euzü besmele okunur. Hançerin kesici olmayan sırt kısmı, hastanın topuklarından alınına ve sırtına doğru, vücudu kapsayacak biçimde enlemesine hareketlerle gezdirilir. Uygulama sırasında rahatsızlığın türüne göre “nazarsa kesiyorum, ağrıysa kesiyorum, halsizlikse kesiyorum” gibi sözlü formüller tekrarlanır. Bu işlem genellikle üç-dört kez yinelenir. Hançerleme ritüeli, söz, niyet ve bedensel temas yoluyla nazarın “kesilerek” etkisiz hâle getirildiği inancına dayanan sembolik bir sağaltma pratiği olarak değerlendirilmektedir.⁴⁷

6. Anadolu'nun Farklı Bölgelerindeki Uygulamalara Dair Örnekler

Türk halk kültüründe nazar inancı bütüncül bir ortak zemine sahip olmakla birlikte, Anadolu'nun farklı bölgelerinde bu inancın tanılanması ve tedavisine ilişkin uygulamalar önemli ölçüde çeşitlilik göstermektedir. Aşağıda farklı yörelerden seçilen örnekler, bu çeşitliliği kültürel bağlamlarıyla birlikte ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Orta Anadolu'da nazarın "içte biriken kötü enerji" olduğu düşüncesi hâkimdir. Bu nedenle nazarın uzaklaştırılması için ateş ve duman temel araç olarak kullanılır. Kayseri'de nazar sahibi olduğu düşünülen kişi kadınsa onun eteğinden, erkeğe evinin kapı eşiğinden küçük bir odun parçası alınarak yakılır. Bu odun parçasından çıkan duman, nazara uğrayan kişinin burnuna doğru yönlendirilerek tütsüleme yapılır. Bazı durumlarda ise dört yol ağzından toplanan çerçöp, üzerlik otu ile birlikte yakılır.⁴⁸ Isparta'da nazara karşı uygulanan ritüellerden biri, üç yol ağzından çöp alınarak yakma işlemidir. Meydana gelen ateşin üzerine üzerlik tohumu ile birlikte bulaşık bezi parçası atılır. Oluşan dumanla hasta çocuk tütsülenir. Ardından ateş, içinde su bulunan bir tasa atılarak söndürülür ve kömür parçaları ile kalan kül bir akar suya bırakılır. Bu uygulamada, ritüeli gerçekleştiren kişinin dönüşünde asla geriye bakmaması şarttır.⁴⁹

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da nazara karşı sözlü ifadelerle desteklenen ritüel uygulamaların birlikte kullanıldığı görülmektedir. Bingöl'de, nazara uğradığı düşünülen kişinin evinde ateşe tuz atma ritüeli yaygındır. Bu uygulamada tuzun üzerine ayetler okunur, iğne ya da çuvaldızla karıştırılır ve ev halkı ateş etrafında toplanarak Zazaca "nezer puç" (nazar kaybol) ifadesini tekrar eder. Nazardan şüphe edilen bir kişinin eve girişi sonrası, o kişiye atfen okunan dualarla tuz ateşe atılır; uygulama yalnızca bebek için yapılacaksa tuz, bebeğin üzerinden üç kez dolaştırıldıktan sonra yakılır.⁵⁰ Bu ritüel, nazardan korunmanın yanı sıra ev halkı için psikolojik bir güvenlik ve uyarı işlevi de üstlenir. Van yöresinde ise nazara karşı daha karmaşık ritüeller uygulanmaktadır. Nazar değdirdiğine inanılan kişinin boyu ya da ayakkabısı ipe ölçülerek bu ipler yakılır; şüpheli kişilerin isimleri bir kâğıda yazılıp yakılan dumanın solunmasıyla nazarın geçeceği düşünülür. Benzer biçimde, nazar eden kişinin elbisesinden alınan bir parça ya da ayakkabısının ölçüsü üzerlik otu ile birlikte yakılarak arındırma sağlanmaya çalışılır. Bazı durumlarda nazar eden kişiye doğrudan "nazarın değdi" denilmesinin de etkiyi ortadan kaldıracığına inanılır.⁵¹

Denizli'nin bazı bölgelerinde çitlik ağacından nazardan koruyucu çeşitli objeler üretilir. Halk arasında bu ağaç "dağan" veya "dağın" olarak adlandırılır. Horoz sesi duyulmayan yerlerden temin edilen dallardan kedi merdiveni, bebek, bardak ve testi gibi küçük heykelsim figürler yapılır. Bu figürlerin bir kısmı bebeklerin beşiklerine veya omuzlarına asılırken, diğerleri hayvanların boyun veya boynuzlarına takılır.⁵

Antalya'nın Alanya ilçesinde nazara karşı koruyucu olarak çaltı dikenini kullanılmaktadır. Bölgede çaltı dikenini tohumları develerin boyunlarına takılırken, mavi bocuklarla bir ip üzerine dizilen çaltı gilikleri de hayvanların boyunlarına geçirilir. Çaltı dikenini tohumlarından yapılan tesbih, bileklik ve kolyeler kişiyi nazardan koruduğuna inanılır. Ayrıca tohumlar bir keseye konarak ev veya iş yeri kapısına asılır, çaltı dikenini ve çiçeği arabalar, ahırlar ve gelin atları gibi yerlerde de korunma amaçlı kullanılır. Çocuklara nazarın değmemesi için, çaltı giliği bir bezin içine sarılır ve iğne yardımıyla çocukların omuzlarına tutturulur. Bunun yanı sıra, tarlada çift sürerken sabanın çaltı ağacından yapılması, tarlanın nazardan korunacağına inanılan geleneksel bir uygulamadır.⁵²

7. Sonuç

Bu çalışma, nazar inancının Anadolu halk kültüründe yalnızca irrasyonel bir korku ya da folklorik bir kalıntı olmadığını; bireysel psikoloji, toplumsal ilişkiler ve halk hekimliği pratikleriyle iç içe geçmiş işlevsel bir inanç sistemi olarak varlığını sürdürdüğünü ortaya koymuştur. İncelenen literatür, nazarın halk hekimliğinde görünmez fakat gerçek kabul edilen bir hastalık nedeni olarak algılandığını ve bu algının, bireylerin yaşadıkları

fiziksel ya da ruhsal rahatsızlıkları anlamlandırmalarına imkân sağladığını göstermektedir. Nazara karşı uygulanan kurşun dökme, tütsüleme, dua ve muska gibi ritüeller, yalnızca metafizik müdahaleler olarak değil; bireye psikolojik rahatlama sağlayan ve toplumsal destek mekanizmalarını harekete geçiren uygulamalar olarak da değerlendirilebilir.

Nazar inancı aynı zamanda toplumsal ilişkileri düzenleyici bir işleve sahiptir. Kıskançlık, haset ve aşırı gösteriş gibi potansiyel gerilim alanları, “maşallah” söylemi ve nazardan sakınma pratikleri aracılığıyla sembolik düzeyde denetlenmekte; böylece sosyal uyum ve etik denge korunmaktadır. Bu yönüyle nazar, hem bireysel deneyimleri açıklayan bir anlamlandırma modeli hem de toplumsal davranışları sınırlandıran kültürel bir norm olarak işlev görmektedir.

Sonuç olarak nazar inancı, Anadolu halk hekimliği bağlamında hastalık, korunma ve iyilik hâli algısının şekillenmesinde merkezi bir rol oynamaktadır. Halk hekimliği araştırmalarında nazar, yalnızca bir inanç unsuru olarak değil; sağlık, kültür ve toplumsal düzen arasındaki etkileşimi görünür kılan bütüncül bir olgu olarak ele alınmalıdır.

Bilgi

Yazar, çalışmada herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Kaynaklar

1. Ayverdi İ. Misalli Büyük Türkçe Sözlük. İstanbul: Kubbealtı; 2010.
2. Liddell HG, Scott R. Greek–English Lexicon. Oxford: Oxford University Press; 2001.
3. TheNationalHerald.com [Internet]. Athens: The National Herald; 2018 Oct 29 [cited 2026 Jan 13]. Available from: <https://www.thenationalherald.com/i-put-a-spell-on-you-most-greeks-believe-in-evil-eye/>
4. Lubrich N. Birth Culture: Jewish Testimonies from Rural Switzerland and Environs (in German and English). Basel: Naomi Lubrich; 2022. pp. 35–37. ISBN 978-3796546075.
5. Türkteş MM. Denizli yöresinde nazar ve nazarlıkla ilgili inanış ve uygulamalar. In: Prof. Dr. İsmail Çetışli Hatıra Kitabı. 2016:407–417.
6. Dundes A. The Evil Eye: A Casebook. Madison (WI): University of Wisconsin Press; 1992.
7. Elliott JH. Beware the Evil Eye: The Evil Eye in the Bible and the Ancient World, Vol. 1: Introduction, Mesopotamia and Egypt. Oregon: Wipf and Stock Publishers; 2015.
8. Gershman B. The economic origins of the evil eye belief. J Econ Behav Organ 2015;110:119–144. doi:10.1016/j.jebo.2014.12.002
9. Pinch G. Magic in Ancient Egypt. London: British Museum Press; 1994.
10. Dilek Y. Eski Yakındoğu'da göz sembolizmi ve düalizm: Mezopotamya, Mısır ve İsrail. Tarih Dergisi 2021;(74):1–30.
11. Arkeonews [Internet]. Geç Kalkolitik Çağın Hac Merkezi: Göz Tapınağı. [cited 2025 Sep 12]. Available from: <https://arkeonews.com/gec-kalkolitik-cagin-hac-merkezi-goz-tapinagi/>
12. Nunn JF. Ancient Egyptian Medicine. London: British Museum Press; 1996.
13. Sauneron S. The Priests of Ancient Egypt. Ithaca (NY): Cornell University Press; 2000.
14. Ritner RK. The Mechanics of Ancient Egyptian Magical Practice. Chicago (IL): The Oriental Institute; 1993.
15. Arkeoyorum. The left Wedjat eye symbolizing the Eye of Horus [Internet]. Arkeoyorum; 2025 [cited 2026 Jan 13]. Available from: <https://arkeoyorum.com/wp-content/uploads/2025/12/The-left-wedjat-eye-symbolizing-the-Eye-of-Horus.png>
16. Theocritus. Idylls. Cholmeley RJ, editor. London: George Bell & Sons; 1901.
17. Kabaagaç S, Alova E. Latince–Türkçe Sözlük. İstanbul: Sosyal Yayınları; 1995.
18. Plutarch. Moralia. Bernardakis GN, editor. Leipzig: Teubner; 1891.
19. Dickie M. Magic and Magicians in the Greco-Roman World. London: Routledge; 2001.
20. Boardman J. Greek Gems and Finger Rings. London: Thames and Hudson; 1970.
21. Bonner C. Studies in Magical Amulets, Chiefly Graeco-Egyptian. Ann Arbor (MI): University of Michigan Press; 1950.
22. Pliny. Naturalis Historia. Leipzig: Teubner; 1906.
23. Graf F. Magic in the Ancient World. Cambridge (MA): Harvard University Press; 1997.19.
24. Ogden D. Magic, Witchcraft, and Ghosts in the Greek and Roman Worlds: A Sourcebook. Oxford: Oxford University Press; 2002.
25. World History Encyclopedia [Internet]. Roman Mosaic of the Evil Eye. [cited 2025 Sep 12]. Available from: <https://www.worldhistory.org/image/16835/roman-mosaic-of-the-evil-eye/>

26. Bozođlu B. Antakya'da bulunan Kem Göz ve Bahtiyar Kambur mozaikleri [Internet]. Arkeofili; 2023 Dec 7 [cited 2025 Dec 11]. Available from: <https://arkeofili.com/antakyada-bulunan-kem-goz-ve-bahtiyar-kambur-mozaikleri/>
27. Erhat A. Mitoloji Sözlüğü. İstanbul: Remzi Kitabevi; 1997.
28. Gezgin D. Bitki Mitolojisi. İstanbul: Sel Yayıncılık; 2010.
29. Taburođlu Ö. Nazar – Başkası Nasıl Görür? Ankara: Doğu Batı Yayınları; 2021.
30. Drazin, I. (2009). Maimonides and the Biblical Prophets. Gefen Publishing House Ltd.
31. Çoruhlu Y. Türk Mitolojisinin Ana Hatları. İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık; 2012.
32. Taberî. Câmî'ü'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân. (trc. M. Beşir Eryarsoy). İstanbul: Ocak Yayınları; 2010. c. 29, s. 29–30 (Kalem 51); c. 13, s. 9–10 (Yusuf 67).
33. İbn Kesîr. Tefsîru'l-Kur'ânîl-Azîm. (trc. Bedreddin Çetiner). İstanbul: Çağrı Yayınları; 1999. c. 4, s. 38; s. 92–98.
34. Fahreddin er-Râzî. Mefâtîhu'l-Gayb (Tefsîr-i Kebîr). (trc. Komisyon). İstanbul: Huzur Yayınları; 2005. c. 18, s. 172–174.
35. Buhârî. Sahîh-i Buhârî. (trc. Abdullah Feyzi Kocaer). İstanbul: Çağrı Yayınları; 1992. "Tıb", hadis 36.
36. Kuzey M. Kuran ve Sünnette Nazar [Yüksek Lisans Tezi]. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; 2007.
37. Artun E. Ansiklopedik Halkbilimi/Halk Edebiyatı Sözlüğü. Adana: Karahan Kitabevi; 2014.
38. Örnek SV. Türk Halkbilimi. Ankara: Bilgesu Yayınları; 2014.
39. Boratav PN. 100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar). Ankara: Bilgesu Yayınları; 2013.
40. Kalafat Y. İslamiyet ve Türk Halk İnançları. Ankara: Berikan Yayınevi; 2009.
41. Kırımlı Y. İnanç, Nazar ve Nazara Karşı Tuz. İstanbul: Kitabevi Yayınları; 2006.
42. Yalçın E, Bekki S. Anadolu sahası halk hekimliğinde taşa bağlı sağaltma yöntemleri. Mersin Univ Tıp Fak Lokman Hekim Tıp Tarihi Folklorik Tıp Derg 2025;15(2):450–462. doi:10.31020/mutfd.1648854
43. İnan A. Müslüman Türklere Şamanizm kalıntıları. İlahiyat Fakültesi Dergisi. 1952;1:1–20.
44. Uluđ NE. Osmanlı'da Batıl İtikatlar ve Büyü. İstanbul: Dođan Kitap; 2017.
45. Acar HV. Türk halk hekimliğindeki ocak çeşitleri. Mersin Univ Tıp Fak Lokman Hekim Tıp Tarihi Folklorik Tıp Derg 2017;7(2):54–72.
46. N. Halk kültüründe nazar, nazarlık inancı ve bunlara bağlı uygulamalar. Türklük Bilimi Araştırmaları 2004;(15):103–125.
47. Kılıç S, Altuncu A, Gaspak A. Nazarla ilgili rahatsızlıklara yönelik bir halk hekimliği uygulaması: Hançer Ocağı (Çavlu Köyü–"Ümmü Pınar" örneği). In: Türkiye'de Dinler Tarihi'nin Kurumsallaşması Sürecinde Prof. Dr. Abdurrahman Küçük. Cilt 1. 2016:717–738.
48. Duman O. Kayseri–Özvatan yöresi halk inançları. Folklor Akademi Dergisi 2025;8(2):544–558. doi:10.55666/folklor.1699114
49. Acıpayamalı O. Anadolu'da nazar ile ilgili bazı adet ve inanışlar. Ankara Univ Dil Tarih Cođrafya Fak Derg 1962;20(1–2):1–40.
50. İrmak Y. Bingöl'de nazar inancı ve uygulamaları. Bingöl Araştırmaları Dergisi. 2017;3(2):65–78.
51. Şevli D. Van'da nazar inancı ve bu inanca bağlı anlatılar. Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi 2023;13:564–584. doi:10.51531/korkutataturkiyat.1385068
52. Ünalın Ö. Alanya Yörüklerinde nazara dair inanışlar ve buna bağlı uygulamalar. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi 2023;12(1):137–155.